

Δημήτριος Σ. Τσούρδης

Η ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΚΑΖΑ ΤΗΣ
ΓΚΙΟΥΜΟΥΛΤΖΙΝΑΣ (GUMULJINA KAZESI)
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ
ΥΠ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΕΠΟΨΙΝ ΤΗΣ ΘΕΟΣΩΣΤΟΥ ΕΠΑΡΧΙΑΣ
ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ (1871):
ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ ΜΕ ΤΙΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ
ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, μετά τα γεγονότα του Κριμαϊκού Πολέμου και στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος, δηλαδή της μελλοντικής τύχης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναπτύχθηκαν μελέτες και έρευνες για το θρησκευτικό και γλωσσολογικό μωσαϊκό των πληθυσμών που κατοικούσαν στις βαλκανικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Κατά τη δεκαετία του 1860, οπότε και εντοπίζεται η ανάπτυξη της βουλγαρικής εθνικής αφύπνισης, και ειδικότερα τη δεκαετία του 1870, με την ίδρυση της αυτοκέφαλής Βουλγαρικής Εκκλησίας (1870), τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) και το Συνέδριο του Βερολίνου (1878), οι μελέτες και οι έρευνες πληθυσμιακών στοιχείων για τις περιοχές των Βαλκανίων θα λάβουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στο οπλοστάσιο των αντιμαχόμενων πλευρών. Στο γεωγραφικό χώρο της Θράκης, ο οποίος άνηκε διοικητικά στο βιλαέτι της Αδριανουπόλεως (Edirne Vilayeti), θα ξεκινήσει ένας άτυπος πόλεμος ανάμεσα σε Έλληνες και Βούλγαρους, με κυρία όπλα τις εθνολογικές και πληθυσμιακές μελέτες και τις παρουσιάσεις πλήθους χαρτών και δεδομένων, που είχαν ως κύριο στόχο τη διεκδίκηση και την προσάρτηση σε περίπτωση απόσχισης της Θράκης από την οθωμανική επικράτεια.

Σε αυτή την άτυπη μάχη μεταξύ των δύο πλευρών εντάσσεται το έργο του Μ. Μελίρρυτου, *Περιγραφή Ιστορική και Γεωγραφική υπ' εκκλησιαστικήν έποψιν της θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας*. Ο Μ. Μελίρρυτος, του οποίου το πλήρες βιογραφικό μάς είναι άγνωστο, ήταν ηπειρώτης γιατρός που υπηρέτησε στη Μαρώνεια κατά πάσα πιθανότητα μετά το 1860, συντάσσοντας μετά από παράκληση και του ιδίου του μητροπολίτη Μαρωνείας την εν λόγω μελέτη. Σε αυτή παρουσιάζει τους χριστιανικούς πληθυσμούς ανά οικισμό, οι οποίοι κατοικούσαν στην επικράτεια της μητρόπολης Μαρωνείας, που περιλάμβανε διοικητικά τους καζάδες της Γκιουμουλτζίνας (Gumulcine Kazasi), του Δαρί-Δερέ (Dari Dere Kazasi), τον καζά Μάκρης και του Φερετζίκ (Ferecik Megri Kazasi).

Στο παρόν άρθρο θα εξεταστούν οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις της μελέτης του Μ. Μελίρρυτου με τις επίσημες οθωμανικές απογραφές του 19^{ου} αιώνα, αλλά και με άλλες μελέτες που κυκλοφόρησαν στο πλαίσιο της ελληνοβουλγαρικής αντιπαράθεσης. Ως γεωγραφικό επί-

κεντρο του άρθρου έχουν επιλεχθεί μόνο τα δεδομένα που παρουσιάζουν τον καζά της Γκιουμουλτζίνας, ώστε να αποκαλυφθούν οι διαφορές που υπάρχουν στα στοιχεία που παρουσιάζει ο συγγραφέας σε σχέση με άλλες μελέτες και έρευνες.

Το ιστορικό πλαίσιο της περιόδου

Όπως στη Μακεδονία, έτσι και στη Θράκη, κατά το 19^ο αιώνα ο πληθυσμός που κατοικούσε στην περιοχή αποτελούσε ένα πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό κολάζ. Οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ήδη από της αρχές του 18^{ου} αιώνα αναφέρονταν ως Rum (Ρωμαίοι), όπως πιστοποιείται με βεράτια, δεν διαχωρίζονταν ούτε γλωσσικά ούτε γεωγραφικά, παρά μόνο σύμφωνα με τα θρησκευτικά τους πιστεύω.¹ Έτσι, ελληνόφωνοι, σλαβόφωνοι, τουρκόφωνοι και βλαχόφωνοι χριστιανοί ορθόδοξοι θα συγκαταλέγονταν στο Rum milletī το οποίο ήταν υπό τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ο οθωμανικός όρος millet, ο οποίος κυριολεκτικά σημαίνει *έθνος*, κάνει την εμφάνισή του την περίοδο της βασιλείας του Μαχμούτ Β' (1808-1839), κατηγοριοποιώντας τους υπηκόους ανάλογα με το θρησκευτικό δόγμα που ακολουθούσαν και όχι με εθνοτικούς όρους.² Η επίπλαστη εικόνα, που συνήθως εμφανιζόταν μέσα από την πρώιμη ιστοριογραφία των βαλκανικών κρατών, παρουσίαζε ότι η πολυπολιτισμικότητα της αυτοκρατορίας προκαλούσε προβλήματα στη λειτουργία της κοινωνίας, με συνέπεια τις έντονες αντιδικίες μεταξύ των διάφορων εθνοτήτων και θρησκευτικών ομάδων που κατοικούσαν εντός

¹ Το λεγόμενο στην ελληνική «βεράτιον» ή απλούστερα βεράτιο ή και βεράτι, εκ της τουρκο-περσικής «βεράτ», ήταν ένα επίσημο δημόσιο έγγραφο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με το οποίο αναγνωριζόταν ή επικυρωνόταν μία υψηλόβαθμη διοικητική θέση καθώς και τα προνόμια που αποδίδονταν σε αυτήν. Timur Kuran, "Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation," *The Journal of Economic Perspectives* 18, no. 3 (2004): 71-90, 75.

² Το μιλλέτ (τουρκ. millet, μιλέτι ή μιλλέτι ή και σπανιότερα μιλλαέτι στα ελληνικά) είναι οθωμανικός όρος που περιγράφει ένα σύνολο ανθρώπων προσδιορισμένο με βάση τη θρησκεία τους. Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System," στο *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, εκδ. Benjamin Braude (New York: Holmes & Meier, 1982), 69-90, 75.

των ορίων της, κάτι που εξυπηρετούσε τη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας στα νεοσύστατα κράτη της Βαλκανικής χερσονήσου. Βέβαια, μέσα από σύγχρονες μελέτες διαπιστώνεται ότι αυτή η άποψη είναι λανθασμένη, με τους υπηκόους να κατοικούν σε μεικτές συνοικίες στις πόλεις και σε μεικτούς οικισμούς στην ύπαιθρο, στις περισσότερες των περιπτώσεων αρμονικά.

Το εθνοτικό μωσαϊκό του θρακικού χώρου, σε συνδυασμό με την απουσία εθνικής συνείδησης ανάμεσα στους πληθυσμούς που κατοικούσαν στην περιοχή, θρησκευτικοί και πολιτικοί λόγοι, όπως η ίδρυση της αυτοκέφαλης Βουλγαρικής Εκκλησίας και η τάση των Οθωμανών να διατηρούν την ελληνοβουλγαρική διαμάχη ζωντανή, ήταν οι κύριοι άξονες ενός ακήρυχτου πολέμου ανάμεσα σε Έλληνες και Βούλγαρους με «μήλον της έριδος» τη Θράκη. Αρχικά, το πλαίσιο του ανταγωνισμού κινήθηκε στο πεδίο της εκκλησιαστικής και εκπαιδευτικής διαμάχης. Εκπαιδευτικό υλικό και συγγράμματα, αποστολές Ελλήνων και Βουλγάρων δασκάλων στη Θράκη, αλλά και η ίδρυση σχολείων ειδικά μετά το 1860, θα διαμορφώσουν το προφίλ αυτού του αγώνα με κύριο στόχο να καλλιεργήσουν τη δική τους εθνική συνείδηση στους πληθυσμούς της Θράκης. Το 1870 με σουλτανικό φερμάνι θα αναγνωριστεί η Βουλγαρική Εκκλησιά ως αυτοκέφαλη, με το άρθρο 10 να ορίζει ότι, αν υποβληθεί αίτημα από τα 2/3 των κατοίκων μιας επισκοπής, αυτή μπορεί να αποκοπεί από τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και να προσχωρήσει στη Βουλγαρική Εξαρχία.³ Με αυτό το άρθρο γινόταν φανερό ότι, αν μια επισκοπή ζητούσε την προσχώρησή της στη Βουλγαρική Εκκλησία, αυτόματα αποτελούσε μελλοντική διεκδίκηση ενός ανεξάρτητου βουλγαρικού κράτους. Αυτό ίσως είναι και το χρονικό σημείο στο οποίο εντοπίζεται η έναρξη του «πολέμου των χαρτών και των στατιστικών», ένα σημείο που, μαζί με ένα πλήθος πληθυσμιακών ερευνών στη Θράκη, η κάθε πλευρά θα προσπαθεί να αποδείξει το δίκαιο των διεκδικήσεών της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρουσίαση ενός χάρτη με τις βουλγαρικές διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη της Κωνσταντινούπολης (1876) από τον πρέσβη της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Ιγνατίεφ, ο οποίος μέσω του χάρτη θα

³ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις. 1880-1908* (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008), 11-23.

προσπαθούσε να τεκμηριώσει με στοιχεία την ύπαρξη βουλγαρικού πληθυσμού που έφτανε ως τα παράλια του Αιγαίου.

Σε αυτόν τον άτυπο αγώνα, η βουλγαρική πλευρά φαίνεται να έχει τα στοιχεία για να επικρατήσει, καθώς χρησιμοποιούσε ως επιχείρημα τη γλώσσα των σλαβόφωνων της Θράκης, η οποία αποτελούσε και τη γλώσσα της καθημερινότητάς τους. Στην άλλη πλευρά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο χρησιμοποιούσε ως κυριότερο επιχείρημα την ιερή γλώσσα των ορθόδοξων χριστιανών, δηλαδή την ελληνική. Ο ανταγωνισμός στη Θράκη θα γίνει ακόμα πιο έντονος μετά τη διμερή Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) και το συνέδριο που ακολούθησε στο Βερολίνο (1878). Με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ικανοποιήθηκε η απαίτηση της Ρωσίας για την ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, η οποία θα περιλάμβανε τη Μακεδονία και τη Θράκη. Βέβαια, αυτή η συνθήκη αναιρέθηκε μετά από απαίτηση των Μεγάλων Δυνάμεων στο Συνέδριο του Βερολίνου, όπου ναι μεν συμφωνήθηκε η ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, αλλά περιορισμένης γεωγραφικής έκτασης. Η διάψευση της φιλοδοξίας για μια εκτεταμένη βουλγαρική ηγεμονία, η οποία αντιλαμβάνεται την περιοχή της Θράκης μαζί με τη Μακεδονία ως περιοχές απαραίτητες για την εθνική της ολοκλήρωση, δημιούργησε από την πλευρά της πιο εντατικές και οργανωμένες προσπάθειες για τη διεκδίκηση αυτών των επαρχιών. Εκπαιδευτικοί, κληρικοί και ένοπλες ομάδες επιστρατεύτηκαν για την επίτευξη του στόχου, σε μια περίοδο που το ελληνικό κράτος έδινε προτεραιότητα στο Κρητικό Ζήτημα. Οι κύριες τακτικές των Βουλγάρων ήταν η κατήχηση και μέσω αυτής η ίδρυση σχολείων, ώστε να εμφυσήσουν τη βουλγαρική εθνική συνείδηση στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Θράκης.⁴

Οι πληθυσμοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά το 19^ο αιώνα

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο πληθυσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα θα πρέπει να έφτανε περίπου τα τριάντα εκατομμύρια κατοίκους, με τις βαλκανικές επαρχίες να συγκεντρώνουν

⁴ Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947). Απόπειρα πατριδογνωσίας* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2010), 551-559.

πάνω από το 40% αυτού του πληθυσμού.⁵ Γίνεται αμέσως φανερό ότι το δημογραφικό κέντρο της αυτοκρατορίας ήταν τα Βαλκάνια, τα οποία σε όλο το 19^ο αιώνα είχαν τη διπλάσια πυκνότητα κατοίκησης από τη Μικρά Ασία. Μέσα από αυτά τα δημογραφικά στοιχεία φαίνεται η καίρια σημασία των βαλκανικών επαρχιών για την αυτοκρατορία, για φορολογικούς και οικονομικούς λόγους.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των υπηκόων της αυτοκρατορίας σχημάτιζε πυρηνικές οικογένειες, σε αγροτικά νοικοκυριά με γονείς και παιδιά, μεγέθους πέντε έως έξι ατόμων. Ο πληθυσμός, όπως και η οικονομία, παρέμενε κατά βάση αγροτικός. Σύμφωνα με υπολογισμούς, πάνω από το 80% του πληθυσμού στήριζε το βιοπορισμό του στη γεωργία, η οποία ως επί το πλείστον αποτελούνταν από μικρά οικογενειακά κτήματα. Κάποιοι από τους βασικούς παράγοντες που επηρέασαν τα δημογραφικά μεγέθη της αυτοκρατορίας ήταν ο έλεγχος των γεννήσεων και οι συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού. Ο έλεγχος των γεννήσεων, που ήταν ευρέως γνωστός μέσω των παρατεταμένων περιόδων γαλουχίας, διατηρούνταν ζωντανός μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οπότε το κράτος έκανε μια προσπάθεια να τον αντιμετωπίσει μέσω νομοθεσίας. Στο κομμάτι της διαβίωσης οι συνθήκες υγιεινής υστερούσαν αρκετά, ειδικά στην ύπαιθρο. Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των επιδημικών ασθενειών, ιδρύθηκαν λοιμοκαθαρητήρια και νοσοκομεία και βελτιώθηκαν οι υποδομές του αποχετευτικού συστήματος στις πόλεις. Γενικά, το προσδόκιμο ζωής ήταν χαμηλό και η παιδική θνησιμότητα υψηλή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Σερβίας των αρχών του 19^{ου} αιώνα, όπου ο μέσος όρος του προσδόκιμου ζωής δεν ξεπερνούσε τα είκοσι πέντε έτη.⁶ Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα που εμπόδιζε την πληθυσμιακή ανάπτυξη ήταν οι λιμοί. Η προέλευσή τους δεν ήταν αποκλειστικά αποτέλεσμα κάποιας φυσικής καταστροφής, τις περισσότερες φορές οφείλονταν σε ανθρωπογενείς παράγοντες. Το κακό δίκτυο μεταφορών της αυτοκρατορίας και οι πολεμικές εμπλοκές της καθ' όλο το 19^ο αιώνα προκάλεσαν την πτώση του εμπορίου τροφίμων, αναγκαίο κομμάτι της οικονομίας και της διατροφής των υπηκόων. Ένας άλλος

⁵ Donald Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες (1770-1922)* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006), 198.

⁶ Quataert, *ό.π.*, 197-209.

παράγων ήταν η ραγδαία μείωση του παραγωγικού κομματιού της οθωμανικής κοινωνίας, των νεαρών ανδρών, οι οποίοι στρατεύονταν και αρκετές φορές έχασαν τη ζωή τους στα πεδία της μάχης. Σε αυτά τα στοιχεία που επηρέασαν τη δημογραφική ανάπτυξη του οθωμανικού χώρου κατά το 19^ο αιώνα προστίθεται και το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα της δεκαετίας του 1860, οπότε υπολογίζεται ότι πάνω από ένα εκατομμύριο Οθωμανοί πολίτες μετανάστευσαν στην Αμερική.

Οι οθωμανικές απογραφές από το 1831 έως το 1893

Έως και το 19^ο αιώνα η κρατική διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν κατέγραφε ολικά τον πληθυσμό του κράτους, παρά μόνο ό,τι είχε σχέση με τη συγκέντρωση φόρων, επικεντρώνοντας την προσοχή της στους αρχηγούς των οικογενειών και σε νεαρούς άνδρες οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στο στρατό. Η μερική αυτή καταγραφή του πληθυσμού σίγουρα δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, παρά μόνο πρόχειρους υπολογισμούς και εικασίες. Αυτό μπορεί να λεχθεί ακόμα και για το 19^ο αιώνα, οπότε οι πρώτες οργανωμένες απογραφές εμφανίζονται στις αρχές της δεκαετίας του 1880. Παρ' όλα αυτά, αν και ο πραγματικός αριθμός των κατοίκων της αυτοκρατορίας δεν μπορεί να γίνει γνωστός, τα γενικά σχήματα των δημογραφικών μεταβολών μπορούν να δημιουργήσουν μια ασφαλή εικόνα.

Οι λόγοι που οδήγησαν την κεντρική διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να διεξάγει συστηματικές απογραφές ήταν αρκετοί και συνήθως εντάσσονται όλοι στην τάση για συγκεντρωτική διοίκηση των υπηκόων, ανεξαρτήτως θρησκευματος και γλώσσας. Κύρια επιδίωξη ήταν να εξισωθούν όλοι οι Οθωμανοί υπήκοοι ενώπιον της σουλτανικής διοίκησης. Η εξίσωση αυτή θα έπρεπε να ήταν γραφειοκρατικής, φορολογικής και στρατιωτικής φύσης, ειδικότερα των χριστιανικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας, που σε πολλές περιπτώσεις απολάμβαναν ένα είδος προστατευτισμού από τις Μεγάλες Δυνάμεις, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα να επεμβαίνουν στα εσωτερικά θέματα της αυτοκρατορίας.

Μια απόπειρα επίσημης απογραφής θα γίνει το 1831, με κύριο σημείο επικέντρωσης τον ανδρικό πληθυσμό. Η κύρια αιτία που πραγμα-

τοποιήθηκε αυτή η απογραφή ήταν η διάλυση του σώματος των Γενιτσάρων από το σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ (1808-1839), η οποία είχε δημιουργήσει ένα κενό στον οθωμανικό στρατό, κρίνοντας αναγκαία τη δημιουργία σύγχρονου τακτικού στρατού στα πρότυπα των ευρωπαϊκών κρατών της εποχής. Βέβαια, οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι, οι οποίοι ήταν αρνητικοί στη στράτευση, κατάφεραν να αποφεύγουν τη στρατολόγηση μέχρι και την Επανάσταση των Νεοτούρκων, το 1908. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της αντίδρασης προς την επιστράτευση, ειδικά του χριστιανικού πληθυσμού, ήταν οι αυξημένες μεταναστευτικές ροές προς την Αμερική, την Ελλάδα και την Ευρώπη. Από την άλλη πλευρά, στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η πίεση των θρησκευτικών ηγετών προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, ώστε να μην περάσουν οι εξισωτικές μεταρρυθμίσεις που θα έθιγαν την εξουσία που ασκούσαν στις θρησκευτικές κοινότητες. Η μαζική επιστράτευση του ανδρικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας θα είχε ως αποτέλεσμα την παραχώρηση δικαιωμάτων και την εξίσωση των μη μουσουλμάνων με τους μουσουλμάνους υπηκόους απέναντι στο κράτος, μειώνοντας σημαντικά τη δύναμη που ασκούσαν στους πληθυσμούς οι θρησκευτικές κοινότητες. Η κατηγοριοποίηση της απογραφής έγινε ως επί το πλείστον σύμφωνα με το θρήσκευμα, σε μουσουλμάνους, ορθόδοξους (Ελληνες, Βούλγαρους, Σέρβους, Βλάχους κτλ.), Εβραίους, Ρομά (Κίρτι) και Αρμένιους. Οι άρρενες που καταμετρήθηκαν ήταν από 16 έως 40 ετών ώστε να είναι κατάλληλοι για στρατολόγηση.⁷ Στην περίπτωση του καζά της Γκιουμουλτζίνας (Gumulcine Kazesi), ο οποίος κατά την απογραφή του 1831 περιλάμβανε 244 χωριά, εκ των οποίων 24 χωριά και 3 τσιφλίκια είχαν ορθόδοξο ή μικτό πληθυσμό (ορθόδοξο και μουσουλμανικό), παρουσιάζεται ότι ο ανδρικός πληθυσμός της περιοχής ήταν 81,2% μουσουλμάνοι, 14,2% ορθόδοξοι και 4,5% Ρομά, χωρίς να έχουν καταγράψει Εβραίοι ή Αρμένιοι κάτοικοι (Πίνακας 1).

⁷ Stanford J. Shaw, "The Ottoman System and Population. 1831-1914," *International Journal of Middle East Studies* 9 (1978): 325-338, 325.

Πίνακας 1⁸

Ο πληθυσμός του καζά της Κομοτηνής (Gumulcine Kazasi) κατά την απογραφή του 1831

<i>Μουσουλμάνοι</i>	<i>Ορθόδοξοι</i>	<i>Ρομά</i>	<i>Εβραίοι</i>	<i>Αρμένιοι</i>	<i>Σύνολο</i>
30.517	5.339	1.712	–	–	37.568

Κατά τα έτη 1835, 1838 και 1844 θα δημοσιευθούν και άλλες απογραφικές εκθέσεις, όπου όμως δεν παρουσιάζονται στοιχεία για τον καζά της Γκιουμουλτζίνας, παρά μόνο γενικά στοιχεία για όλο το βιλαέτι της Αδριανουπόλεως. Σε αυτήν τη χρονική περίοδο οι απογραφές στην οθωμανική επικράτεια θα αποκτήσουν περαιτέρω σημασία για την κεντρική διοίκηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διορισμός του Rıza Pasha από το σουλτάνο ως επιβλέποντα της απογραφής του 1844, ο οποίος σε εκείνο το χρονικό σημείο διατέλεσε υπουργός Πολέμου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναλαμβάνοντας εξ ολοκλήρου την ευθύνη για την πραγμάτωση της απογραφής.⁹

Αμέσως μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-56) και την έκδοση του μεταρρυθμιστικού διατάγματος Χατ-ι χουμαγιούν (*hatt-ı hümayûn*), το 1856, η απογραφική δραστηριότητα του οθωμανικού κράτους θα συνεχιστεί στον άξονα των μεταρρυθμιστικών μέτρων. Οι απογραφές πλέον δεν θα αποτελούν μόνο εργαλείο για τη στρατολόγηση και την επάνδρωση του στρατού, αλλά και οικονομικό εργαλείο για την καταγραφή των φορολογουμένων, στην προσπάθεια του κράτους να βρει πόρους για να εκσυγχρονίσει το στρατό του. Η ευθύνη των απογραφών θα περάσει σε ένα νέο τμήμα, το *Tahrir-i Emlak Nezaretî*, το οποίο υπαγόταν στο Υπουργείο των Οικονομικών, έχοντας την ευθύνη για την κατάρτιση των φορολογικών καταλόγων της αυτοκρατορίας και την έκδοση φορολογικού πιστοποιητικού που αναλογούσε σε δελτίο ταυτότητας του εκάστοτε απογραφέντος υπηκόου (*vergi niifus tezkeresi*).¹⁰

⁸ Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics* (Madison: The University of Wisconsin studies, 1985), 109.

⁹ Senol Mutlu, "Late Ottoman Population and its Ethnic Distribution," *Nüfusbilim Dergisi / Turkish Journal of Population Studies* 25 (2003): 3-38, 4.

¹⁰ Shaw, "The Ottoman System," 327.

Στις απογραφές του 1872 και 1874, ο καζάς της Γκιουμουλτζίνας, που με το νόμο περί βιλαετιών του 1864 είχε υπαχθεί διοικητικά στο σαντζάκι της Καλλιπόλεως (Gelibolu Sancağı), το οποίο με τη σειρά του υπαγόταν στο βιλαέτι της Αδριανουπόλεως (Vilâyet-i Edirne), εμφανίζει το 38% των κατοίκων του να είναι μουσουλμάνοι και το 62% άλλων θρησκευτικών δογμάτων (Πίνακας 2). Σε αυτή την περίοδο εμφανίζονται και περιπτώσεις πιο αναλυτικών απογραφών, όπως αυτή που πραγματοποιήθηκε στο βιλαέτι του Δούναβη (Vilâyet-i Tûna), όπου το 1868 και το 1874 θα υπάρξει μια συστηματική καταγραφή οικισμών και πόλεων, με κύριο σκοπό να σχηματιστεί μια περιγραφική εικόνα των εκπαιδευτικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων της περιόδου του Τανζιμάτ.¹¹

Πίνακας 2

Ο πληθυσμός στο βιλαέτι της Αδριανούπολης κατά την απογραφή του 1872-1874

<i>Μουσουλμάνοι</i>	<i>Μη μουσουλμάνοι</i>	<i>Σύνολο</i>
503.058	801.294	1.304.352

Η απογραφή του 1874 δεν θα ολοκληρωθεί ποτέ λόγω των πολλαπλών κρίσεων που μάστιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ανατολική Κρίση (1875), ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος (1877-78) και η Συνθήκη του Βερολίνου (1878) θα προκαλέσουν περαιτέρω εδαφική συρρίκνωση της αυτοκρατορίας, ειδικά στις ευρωπαϊκές τις επαρχίες, όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν χριστιανοί. Ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ (1876-1909), με φιρμάνι που θα εκδώσει το 1876, θα αναθέσει το σχεδιασμό των απογραφών στο Γάλλο ειδικό M. Bollond, με σκοπό να δημιουργηθεί ένα πιο αποδοτικό απογραφικό σύστημα για τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Σε αυτό το νέο σύστημα, μείζονος σημασίας ήταν η διαίρεση του πληθυσμού σε ηλικιακές κατηγορίες, κάτι που εξυπηρετούσε κυρίως στρατιωτικούς και φορολογικούς σκοπούς. Σημαντικό σημείο της νέας αυτής κατεύθυνσης στην απογραφική διαδικασία ήταν η καταγραφή των γεννήσεων και των θανάτων σε ετήσια βάση.¹² Ο νέος κανονισμός για τις απογραφές, παρότι έμοιαζε σε

¹¹ Karpat, *Ottoman Population*, 117.

¹² Mutlu, "Late Ottoman Population," 6.

πολλά σημεία με τον προγενέστερο, παρουσιάζει κάποιες καινοτομίες, οι οποίες θα γίνουν οι βάσεις για τις μετέπειτα απογραφές μέχρι τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το 1922. Μια από αυτές τις καινοτομίες είναι ότι όλοι οι πολίτες που ήθελαν να αγοράσουν ή να πουλήσουν ακίνητη περιουσία ή να έρθουν σε συναλλαγή με το κράτος έπρεπε να προσκομίζουν πρώτα το απογραφικό δελτίο που πιστοποιούσε ότι είχαν απογραφεί. Σε περίπτωση μη επίδειξης του πιστοποιητικού οι ποινές ήταν υψηλές, φτάνοντας μέχρι και τη φυλάκιση. Η πιο σημαντική διαφορά όμως σε σχέση με τις προηγούμενες απογραφές είναι ότι πλέον καταγράφονταν και οι γυναίκες. Στην απογραφή του 1877-1878 που διεξήχθη σύμφωνα με το νέο σύστημα, το σαντζάκι της Καλλιπόλεως, όπου υπαγόταν ο καζάς της Γκιουμουλτζίνας, φέρεται να έχει 58.561 κατοίκους και 9.080 κατοικίες.

Μετά το 1878, στο πλαίσιο μιας νέας διοικητικής μεταρρύθμισης, θα δημιουργηθεί το σαντζάκι της Γκιουμουλτζίνας (*Gumulcine sancagi*), εντός της διοικητικής δικαιοδοσίας του βιλαετίου της Αδριανουπόλεως, το οποίο θα περιλαμβάνει και τον καζά της Γκιουμουλτζίνας (*Gumulcine Kazasi*). Αυτός περιλάμβανε εννέα ναχιέδες (*Nahiye*), Μαρώνειας (*Maroniya*), Σεχίρ (*Sehir*), Σαπχανέ (*Saphane*), Γιασί (*Yasi*), Σεΐχ Τζουμαγιά (*Seyh Cumaya*), Τσακάλ (*Cakal*), Τζελεμπιέ (*Celebie*), Κουρά ι Ντζεντίντ (*Kura-i Cedid*) και Κιρλί (*Kirli*). Η εικόνα αυτού του μετασχηματισμού των περιφερειών γίνεται ορατή στις απογραφές του 1881/1893. Σε αυτές καταγράφονται αναλυτικά οι πληθυσμοί όλων των καζάδων, κατηγοριοποιώντας όλα τα μιλλέτ, χωρίζοντάς τα σε ανδρικό και γυναικείο πληθυσμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι για πρώτη φορά σε επίσημη απογραφή της αυτοκρατορίας εμφανίζεται η καταγραφή των Βουλγάρων ως ξεχωριστό μιλλέτ. Από το 1870 με σουλτανικό φερμάνι είχε δημιουργηθεί το βουλγαρικό μιλλέτ (*Bulgar millet*), προκαλώντας έναν διαχωρισμό ανάμεσα στους ορθόδοξους χριστιανούς που παρέμεναν πιστοί στο Πατριαρχείο και σε εκείνους που επέλεξαν να ακολουθήσουν την Εξαρχία. Βέβαια, ειδικά στην περιοχή της Θράκης, αυτό αποτελούσε ένα ρευστό σχήμα, καθώς υπήρχαν βουλγαρόφωνοι που είχαν παραμείνει συντεταγμένοι με το Πατριαρχείο. Αυτό προκαλούσε σύγχυση στις απογραφές, με την οθωμανική διοίκηση να προσμετρά αυτούς τους πληθυσμούς στο ελληνορθόδοξο μιλλέτ (*Rum millet*). Ειδικότερα, κατά τις απογραφές των ετών 1881/1893, ο καζάς της Γκιουμουλτζίνας παρουσιάζει ποσοστό 84% μουσουλμάνων κατοίκων, 6,3%

ελληνορθόδοξων και 8,9% Βουλγάρων, με το γενικό σύνολο του πληθυσμού να συμπληρώνεται από μικρό αριθμό Αρμενίων, Εβραίων και ξένων υπηκόων (Πίνακες 3 και 4).¹³

Πίνακας 3

Ανδρικός πληθυσμός του καζά της Γκιουμουλτζίνας κατά την απογραφή 1881/1893

Μουσουλμάνοι	Έλληνες	Βούλγαροι	Εβραίοι	Αρμένιοι	Ξένοι υπήκοοι
91.698	7.362	9.599	372	147	150
Σύνολο	109.328				

Πίνακας 4

Γυναικείος πληθυσμός του καζά της Γκιουμουλτζίνας κατά την απογραφή 1881/1893

Μουσουλμάνες	Ελληνίδες	Βουλγάρες	Εβραίες	Αρμένιες	Ξένες υπήκοοι
90.364	6.492	9.828	232	175	90
Σύνολο	107.181				

Περιγραφή Ιστορική και Γεωγραφική υπ' εκκλησιαστικήν έποψιν της θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας

Η εργασία του Μ. Μελίρρυτου, *Περιγραφή Ιστορική και Γεωγραφική υπ' εκκλησιαστικήν έποψιν της θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας* συντάχθηκε το 1870 και δημοσιεύτηκε στην Κωνσταντινούπολη ένα χρόνο μετά. Η ημερομηνία συγγραφής αποτελεί κομβικής σημασίας χρονικό σημείο, καθότι πραγματώνεται λίγους μήνες μετά την ίδρυση του βουλγαρικού εξαρχάτου, γεγονός που θα σηματοδοτήσει την επίσημη έναρξη του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Το βιβλίο, το οποίο αποτελείται από ενενήντα σελίδες, έχει ως κύριο θέμα την καταγραφή των χριστιανικών πληθυσμών που βρίσκονταν στη γεωγραφική δικαιοδοσία της επισκοπής Μαρωνείας, η οποία εκείνη την περίοδο περιλάμβανε τους καζάδες της Γκιουμουλτζίνας (Gumuljina Kazasi), του Δαρί-Δέρε (Dari-Dere Kazasi) και των Φερών

¹³ Karpat, *ό.π.*, 123.

(Ferecik Kazasi) καθώς και τις νήσους Σαμοθράκη και Θάσο. Όπως σημειώνει και ο συγγραφέας στην αρχή της εργασίας του, η μελέτη και η συλλογή στοιχείων του ανετέθησαν από το μητροπολίτη Μαρωνείας Άνθιμο, ο οποίος τροφοδότησε το Μ. Μελίρρυτο με στοιχεία που είχε συγκεντρώσει η ίδια η μητρόπολη Μαρωνείας.

Στις πρώτες σελίδες συναντάμε την «Αγγελία» του συγγραφέα προς τους αναγνώστες. Στην «Αγγελία» αναφέρει τους λόγους που των ώθησαν να συγγράψει τη συγκεκριμένη εργασία, κάνοντας παράκληση να στηρίξουν την έκδοση οι μορφωμένοι ομογενείς Έλληνες, τονίζοντας την ανάγκη οι άνθρωποι της εκκλησίας να επιχειρήσουν να συντάξουν αντίστοιχες μελέτες για τις μητροπόλεις τους, στο πλαίσιο της προσπάσης του θρακικού χώρου από τη βουλγαρική προπαγάνδα.

Προχωρώντας προς το κύριο θέμα της μελέτης, ο συγγραφέας παραθέτει κάποια στοιχεία φυσικής γεωγραφίας για την περιοχή, συνεχίζοντας με την παρουσίαση της «Παλαιάς Μαρώνειας». Ως «Παλαιά Μαρώνεια», ο Μ. Μελίρρυτος εννοεί την αρχαία και βυζαντινή Μαρώνεια, επιχειρώντας με αυτό τον τρόπο να τονίσει τη συνεχή παρουσία του ελληνικού και χριστιανικού στοιχείου στην περιοχή. Αυτή η μνεία στο ιστορικό παρελθόν αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της πρώιμης φάσης των εθνικών ανταγωνισμών ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη, τα οποία τις περισσότερες φορές ήγειραν διεκδικήσεις για μια περιοχή, τονίζοντας την ιστορική και εθνολογική παρουσία ομοεθνών τους.

Ο πρώτος καζάς που παρουσιάζει η μελέτη είναι αυτός της Γκιουμουλτζίνας, ξεκινώντας με το σύγχρονο οικισμό της Μαρώνειας που κατοικείται από Έλληνες, οι οποίοι «...λαλούσης την ελληνικήν γλώσσαν, με καθαράν προφοράν και φθόγγο...».¹⁴ Οι επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων, οι οποίοι είναι χτίστες, γεωργοί και έμποροι, μαζί με την οικιστική εικόνα της κώμης, προσφέρουν μια ιδέα του χώρου και της οικονομικής δραστηριότητας της Μαρώνειας εκείνη την περίοδο. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι υπάρχουν περίπου 350 οικίες και 2.000 κάτοικοι, όλοι χριστιανοί ορθόδοξοι στο δόγμα. Τέλος, κάνει μνεία στις εκκλησίες της περιοχής, στα σχολεία και την ταχυδρομική σύνδεση της Μαρώνειας με τις μεγάλες πόλεις, περιγράφοντας το τοπίο με ένα ποιητικό ύφος, αναφερόμενος στις πολλές κρήνες που υπάρχουν

¹⁴ Μ. Μελίρρυτος, *Περιγραφή ιστορική και γεωγραφική υπ' εκκλησιαστικήν έποψιν της θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας* (Κωνσταντινούπολη: Ε. Καϊολ., 1871), 26.

στον οικισμό, οι οποίες συνδέονται έντονα με τις θρησκευτικές και εθιμικές πρακτικές των κατοίκων.

Ο Μ. Μελίρρυτος συνεχίζει με τους οικισμούς που πλαισιώνουν τη Μαρώνια, αυτούς που βρίσκονται πλησίον του όρους Ίσμαρος. Στο Χατζιλάρι (Προσκυνητές) αναφέρει ότι υπάρχουν 60 χριστιανικές και 10 οικίες μουσουλμάνων που μιλούν βουλγαρικά. Σε αυτό το σημείο επισημαίνει ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού του οικισμού παλαιότερα ήταν μουσουλμάνοι, οι οποίοι όμως μειώθηκαν σταδιακά λόγω της στρατολόγησής τους από τον οθωμανικό στρατό. Επίσης, αναφέρεται και στο γεγονός ότι η βουλγαρική προπαγάνδα έχει αυξηθεί μετά την ίδρυση της Εξαρχίας, με την αποστολή ιερέων και διδασκάλων, οι οποίοι έχουν ως κύριο στόχο να διαμορφώσουν τη συνείδηση των κατοίκων. Παρ' όλα αυτά, σημειώνει ότι τα βουλγαρικά χωριά της επαρχίας είναι εξελληνισμένα πολιτισμικά, γνωρίζοντας γραφή και ανάγνωση στα ελληνικά. Ο δεύτερος οικισμός πλησίον της Μαρώνιας που αναφέρει ο συγγραφέας είναι το Κούσλανλι (Ξυλαγανή), το οποίο αποτελείται από 100 οικίες με κατοίκους που μιλούν βουλγαρικά. Ακολουθεί το Τζιαδιρλί (Στρύμη) με 150 οικίες, χωρίς να αναφέρει τη γλώσσα που μιλούν οι κάτοικοι του χωριού, το Καραγάτζ-Κιοϊ (Διώνη) με 60 οικίες και το Καρα-Κούρτζαλι (Κρωβύλη) με 50 οικίες βουλγαρόφωνων. Τέλος, πριν φτάσει στην παρουσίαση της πρωτεύουσας του καζά, αναφέρεται στο Σοφουλάρ (Ασκηταί) με 20 βουλγαρόφωνες οικίες και 10 τουρκόφωνες και το Κιουτζούκ-Κιοϊ (Κόσμιο) το οποίο έχει 80 ελληνόφωνες οικίες, παρουσιάζοντας και κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά των κατοίκων του οικισμού.

Η Γιμουρτζίνα ή Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή), η μεγαλύτερη πόλη και διοικητική πρωτεύουσα του καζά, κατά το συγγραφέα θυμίζει έντονα τις γερμανικές πόλεις της κεντρικής Ευρώπης, μια πόλη κατάφυτη με τον ποταμό να τη διασχίζει σε όλο της το μήκος. Στο κέντρο της πόλης υπάρχει το κάστρο, το οποίο εσφαλμένα ο Μ. Μελίρρυτος θεωρεί ότι χτίστηκε από Γενουάτες, μέσα στο οποίο κατοικούν 100 οικογένειες Εβραίων. Η πόλη, σύμφωνα με το συγγραφέα, εκείνη την εποχή κατοικείται από Έλληνες, Τούρκους, Αρμένους, Εβραίους και Αθίγγανους και κάθε πληθυσμιακή ομάδα έχει τη δική της συνοικία και «μαχαλά». Γειτονικά στο κάστρο, στη συνοικία «Βαρώς», κατοικούν Έλληνες, οι οποίοι σημειώνεται ότι δεν έχουν καταγωγή από την Κομοτηνή αλλά έχουν έρθει από διάφορα μέρη, κάτι που φαίνεται και από

τη διαφορετικότητα των ηθών και εθίμων του πληθυσμού της συνοικίας. Ελληνική συνοικία είναι και αυτή του Αγίου Γεωργίου, η οποία συνορεύει με την αρμενική. Τέλος, κλείνει την αναφορά του για την Γιμουρτζίνα με τις εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων, τα προϊόντα και το δίκτυο επικοινωνίας της πόλης με άλλες περιοχές, παραθέτοντας πληθυσμιακά δεδομένα και αναφέροντας ότι στην πόλη υπάρχουν 600 χριστιανικές οικίες, 1.500 τουρκικές και 40 οικίες Αθιγγάνων.

Η αναφορά στον καζά της Γκιουμουλτζινας κλείνει με τους υπόλοιπους οικισμούς του καζά, ξεκινώντας με το Καλαϊτζι-Δερε (Κασσιτέρα) με 150 βουλγαρόφωνες οικίες, το Χιρκάς (Κίρκη) με 100 ελληνόφωνες οικίες, το Κιζιλάρ (Κιζάριο) με 30 χριστιανικές οικίες, αλλά δεν αναφέρεται η γλώσσα των κατοίκων, το Σίτζανλι (Ποντικία) με 180 χριστιανικές οικίες, αναφέροντας και κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά των κατοίκων, το Γιασοούτ (Ιάσιο) με 15 χριστιανικές οικίες, το Λεφέτζιλερ (Λοφάριο), όπου υπολογίζει 15-19 χριστιανικές οικίες, το Γριτζάν Ασάρ (Γρατινή) με 50 χριστιανικές οικίες, το Κουζλού-Κιοϊ (Καρυδιά) με 30 χριστιανικές οικίες, το Δερέ-Κιοϊ (Πάνδροσος) με 20 χριστιανικές οικίες, το Πλατ-Κιοϊ (Ασώματοι) με 38 χριστιανικές οικίες, το Σουσούρ-Κιοϊ (Σώστης) με 36 χριστιανικές οικίες, το Κιρσατζά (Μεσσούνη) με 16 χριστιανικές οικίες, ο Φατίρ-Γιακάς με 15 χριστιανικές οικίες και το Κιρ-Τζιφλίκ με 10 χριστιανικές οικίες. Τέλος, ο Μ. Μελίρρυτος αναφέρει και τρία τσιφλίκια (Ciftlik), το Εβρεν-Κιοϊ (Εβρίνος), το Δενι-ζλέρ (Πελαγία) και το Ορτατζί (Αμβροσία), χωρίς να μας δίνει περαιτέρω πληροφορίες για αυτά.

Στο βιβλίο συνεχίζει με την παρουσίαση του καζά του Δαρί-Δερέ (Dari-Dere Kazasi),¹⁵ τον καζά Φερών και Μάκρης (Ferecik Kazasi), και τις νήσους Σαμοθράκη και Θάσο, αναφέροντας αναλυτικά τους εκεί οικισμούς, και τελειώνει παραθέτοντας πίνακα με τα πληθυσμιακά στοιχεία ανά καζά και κατάλογο με τους συνδρομητές της εργασίας.

Κατά την ανάγνωση της εργασίας του Μ. Μελίρρυτου εμφανίζεται ξεκάθαρα η λειτουργία που θέλει να συντελέσει ως εργαλείο ενάντια

¹⁵ Ο καζάς Δαρί-Δερέ, μεταξύ της εφαρμογής του νόμου περί Βιλαετίων (1864) και του Συνεδρίου του Βερολίνου, υπαγόταν στο σαντζάκι Καλλιπόλεως (Gelibolu Sancagi). Έδρα του ήταν το Δαρί-Δερέ (Zlatograd) και υπαγόταν εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Μαρωνείας.

στην προπαγάνδα που είχε εξαπολύσει στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Θράκης η βουλγαρική Εξαρχία. Η υποσημείωση για τον εξελληνισμό των βουλγαρόφωνων και η πίστη αυτών προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο υποστηρίζουν το επιχείρημα ότι δεν υπάρχουν στους χριστιανικούς πληθυσμούς του καζά της Γκιουμουλτζίνας ούτε Βούλγαροι στη συνείδηση ούτε πληθυσμοί που έχουν αποσκιρτήσει και έχουν ενταχθεί στη βουλγαρική Εξαρχία επηρεασμένοι από «...Βουλγαριστικών επισκόπων των καθηρημένων υπό της Μ. Εκκλησίας επισκόπων, ονειρευομένων των μεν πατριαρχικούς θρόνους, των δε βουλγαρικά βασίλεια...».¹⁶ Βέβαια, αργότερα είναι γνωστό ότι οικισμοί, όπως η Κασσιτέρα, η Ποντικιά, το Μοναστήρι, η Στρώμη και η Διώνη είχαν προσχωρήσει στην Εξαρχία. Ένα άλλο στοιχείο που εμφανίζεται εντός της μελέτης είναι η αποσιώπηση σε αρκετές περιπτώσεις της ομιλούμενης γλώσσας σε αρκετούς οικισμούς. Αυτό κατά πάσα πιθανότητα γίνεται ηθελημένα από το συγγραφέα, γιατί συναντάται μόνο στους βουλγαρόφωνους οικισμούς. Σε κάποιες περιπτώσεις παρουσιάζονται ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, άλλοτε με θετικές αποτιμήσεις και άλλοτε με αρνητική χροιά. Στην περίπτωση της Μαρώνειας ο συγγραφέας αναφέρει ότι οι κάτοικοι «...είσε φιλοπατρίδες...»¹⁷ και στην περίπτωση του Κιουτζούκ-Κιοϊ (Κόσμιο) δικαιολογεί την καλή οικονομική κατάσταση των κατοίκων με το γεγονός ότι «...καθό φιλεργότεροι των γειτόνων των...».¹⁸ Στην αντίπερα όχθη, στην παρουσίαση του οικισμού Σιτζανλί (Ποντικιά), που, παρότι αποσιωπάται από το Μ. Μελίρρυτο, γνωρίζουμε από μεταγενέστερες μελέτες ότι ήταν βουλγαρόφωνος, χαρακτηρίζει τους κατοίκους «...ως άριστοι κατσικοκλέπται παρά των γειτόνων των...».¹⁹

¹⁶ Μελίρρυτος, *Περιγραφή ιστορική*, 33.

¹⁷ *Ο.π.*, 28.

¹⁸ *Ο.π.*, 36.

¹⁹ *Ο.π.*, 44.

Πίνακας 5

Οι χριστιανικοί οικισμοί του καζά της Γκιουμουλτζίνας κατά το Μ. Μελίρρυτο

Όνομασία οικισμού κατά τον Μ. Μελίρρυτο	Ελληνική ονομασία	Γλώσσα των κατοίκων	Αριθμός οικιών*
Μαρόνεια	Μαρόνεια	Ελληνικά	X:350
Χατζιλάρι	Προσκυνητές	Βουλγαρικά-Τουρκικά	X:60 M:10
Κούσλανλι	Ξυλαγανή	Βουλγαρικά	X:100
Τζιαδιρλί	Στρώμη	?	X:150
Καραγάτζ-Κιοϊ	Διώνη	?	X:60
Καρά-Κούρτζαλι	Κρωβύλη	Βουλγαρικά	X:50
Σοφουλάρ	Ασκηταί	Βουλγαρικά-Τουρκικά	X:20 M:10
Κιουτζούκ-Κιοϊ	Κόσμιον	Ελληνικά	X:80
Γιμουρτζίνα	Κομοτηνή	Ελληνικά-Τουρκικά	X:600 M:1500 E:100 P:40
Καλαιτζί-Δερέ	Κασσιτέρα	Βουλγαρικά	X:150
Χιρκάς	Κίρκη	Ελληνικά	X:100
Κιζιλάρ	Κιζάριο	?	X:30
Σιτζανλι	Ποντικία	?	X:180
Μοναστήρι	Μοναστήρι	?	X:90
Γιασοούτ	Ιάσιο	?	X:15
Λεφέτζιλερ	Λοφάριον	?	X:15-19
Γριτζάν-Ασάρ	Γρατινή	?	X:50
Κουζλού-Κιοϊ	Καρυδιά	?	X:30
Δερέ-Κιοϊ	Πανδροσος	?	X:20
Πλάτ-Κιοϊ	Ασώματοι	?	X:38
Σουσουρ-Κιοϊ	Σώστης	?	X:36
Κιρσαρτζά	Μεσουήνη	?	X:16
Φατίρ-Γιακάς		?	X:15
Κιρ-Τζιφλίκ		?	X:10
Εβρέν-Κιοϊ	Εβρίνος	?	X:?
	Πελαγία	?	X:?
Ορτατζί	Αμβροσία	?	X:?

*X=Χριστιανοί, M=Μουσουλμάνοι, E=Εβραίοι, P=Ρομά

Παρά την ιδεολογική της αποστολή, η εργασία του Μ. Μελίρρυτου αποτελεί μια απεικόνιση των ορθόδοξων πληθυσμών του καζά της Γκιουμουλτζίνας. Όπως και άλλες μελέτες της περιόδου, ασχολείται μόνο με το χριστιανικό στοιχείο, χωρίς να κάνει αναφορά στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς του καζά, που είναι γνωστό ότι ήταν η συντριπτική πλειοψηφία. Σύμφωνα με το Salname του 1870, στη Θράκη

υπήρχαν 157 οικισμοί και 10 τσιφλίκια.²⁰ Γίνεται φανερό και από τη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου, που απαριθμεί 24 οικισμούς και 3 τσιφλίκια, ότι κατά την περίοδο αυτή πρέπει να υπήρχαν στον καζά περί τους 125 οικισμούς που κατοικούνταν από μουσουλμάνους.

Μελέτες του 19^{ου} αιώνα για τον πληθυσμό του καζά της Κομοτηνής

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-56) και την Ανατολική Κρίση (1875-78), θα ξεσπάσει ανάμεσα στους βαλκανικούς λαούς ένας ιδιαίτερος πόλεμος, «ο πόλεμος των χαρτών και των στατιστικών». Ένας από τους τρόπους που χρησιμοποιούσαν για να νομιμοποιήσουν τις διεκδικήσεις τους τα βαλκανικά κράτη ήταν η παρουσίαση στατιστικών δεδομένων που θα επιβεβαίωναν την παρουσία ομοεθνών τους στην εκάστοτε περιοχή. Το πολυθρησκευτικό και πολυεθνικό παζλ στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε δημιουργήσει μια έντονη προβληματική σε σχέση με τον πληθυσμό, ειδικά όταν η διαφαινόμενη αποσύνθεση της αυτοκρατορίας είχε ανοίξει την όρεξη και αναπτέρωσε τις προσδοκίες και τις ελπίδες των αμφισβητούμενων περιοχών για τα βαλκανικά κράτη.

Βέβαια, σε περιοχές όπως η Μακεδονία και η Θράκη η απουσία εθνικής συνείδησης και η ποικιλία γλωσσών και θρησκευτικών δογμάτων καθιστούσαν τα αποτελέσματα ρευστά και μη αξιόπιστα. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι φορείς που διενεργούσαν τις στατιστικές μελέτες δεν ήταν οι επίσημες κυβερνήσεις των κρατών, αλλά οι εκκλησιαστικές διοικήσεις, φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι, μορφωμένοι άνθρωποι της εποχής και ενίοτε διπλωματικοί πράκτορες στο πλαίσιο εκθέσεων προς τις κυβερνήσεις τους, εξυπηρετώντας πάντα το σκοπό της διεκδίκησης της περιοχής σε εθνολογική βάση.

Η πρώτη μελέτη που εντοπίζεται για τον καζά της Γκιουμουλτζίνας, προγενέστερη αυτής του Μ. Μελίρρυτου, θα δημοσιευθεί στη Βουλγαρία το 1867. Ο συγγραφέας της μελέτης παραμένει άγνωστος. Σε αυτήν παρουσιάζονται οι οικισμοί του καζά της Γκιουμουλτζίνας που κατοικούνταν από χριστιανικό πληθυσμό, σημειώνοντας τη μητρική γλώσσα

²⁰ Επίσημη ετήσια επετηρίδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά το 19^ο αιώνα. Gabor Agoston–Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire* (New York: Fact on file, 2009), 501-502.

και τον αριθμό των οικιών. Χαρακτηριστικό της μελέτης είναι ότι είναι ατελής, αφού παραβλέπει κάποιους οικισμούς που εντοπίζουμε σε μεταγενέστερες μελέτες.²¹

Σε άλλη μελέτη που δημοσιεύθηκε το 1873 στην ετήσια επετηρίδα του Θρακικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, παρουσιάζονται κάποια στοιχεία, κυρίως εκπαιδευτικά αλλά και πληθυσμιακά. Η μελέτη επικεντρώνεται μόνο στην πόλη της Κομοτηνής, όπου παρουσιάζει ότι κατοικούν 450 ελληνόφωνες οικογένειες, και στη Μαρώνεια, για την οποία αναφέρει 400 οικογένειες.²²

Στο μεταίχμιο της συνθήκης του Βερολίνου (1878) και την ίδρυση της ηγεμονίας της Βουλγαρίας, ο Γάλλος γεωγράφος Α. Σινβέ (A. Synvet), καθηγητής στο Αυτοκρατορικό Οθωμανικό Λύκειο του Γαλατά Σαράι στην Κωνσταντινούπολη, θα εκδώσει το έργο του *Les Grecs de l'Empire Ottoman. Étude Statistique et Ethnographique*, όπου περιλαμβάνει πληθυσμιακά στοιχεία και χάρτες, εντάσσοντάς το στη φάρα των όπλων που χρησιμοποίησαν οι Έλληνες εναντίον των Βουλγάρων στον εθνολογικό πόλεμο στη Μακεδονία και τη Θράκη. Σε αυτή τη μελέτη, όπου παρουσιάζονται οι πληθυσμοί των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναφέρει ότι στην Κομοτηνή κατοικούσαν 2.700 Έλληνες και στη Μαρώνεια 2.400.²³

Ο Γ. Χασιώτης, ο οποίος είχε διατελέσει διευθυντής στο ελληνικό λύκειο του Πέραν στην Κωνσταντινούπολη, σε ένα έργο του 1881 που ασχολείται με τα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα και τις ελληνικές αρχαιότητες, σε μνεία που περιλαμβάνεται για τη μητρόπολη της Μαρώνειας, της οποίας τα διοικητικά όρια συνέπιπταν με αυτά του καζά της Γκιουμουλτζίνας, αναφέρει ότι η μητρόπολη περιλάμβανε 18 χριστιανικούς οικισμούς με πληθυσμό 21.850 κατοίκων. Όπως είναι φανερό, βέβαια, ο αριθμός των οικισμών είναι μικρός σε σχέση με την

²¹ Paraskevas Konortas, "Nationalist Infiltrations in Ottoman Thrace (ca.1870-1912): The Case of the Kaza of Gumuljina," στο *State-Nationalism in the Ottoman Empire. Greece and Turkey. Orthodox and Muslims 1830-1945*, εκδ. B. C. Fortna-S. Katsikas-D. Kamouzis-P. Konortas (London: Routledge, 2013), 73-100, 80.

²² Σ. Ψάλτης, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή στοιχείου. Στατιστικά περί του ελληνικού πληθυσμού πληροφορία* (Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων 1919), 139.

²³ A. Synvet, *Les Grecs de l'Empire Ottoman. Etude statistique et ethnographique*, L'orient illustre (Constantinople: 1878), 27.

πραγματικότητα, κάτι που ίσως οφείλεται στην παράβλεψη των βουλγαρόφωνων οικισμών που θεωρεί εξαρχικούς, άρα αιρετικούς.²⁴

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, λόγω των στοιχείων που παρουσιάζει, είναι η μελέτη του Νικολάου Χατζόπουλου, Έλληνα δασκάλου στον οργανισμό εκπαίδευσης του Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, η οποία δημοσιεύθηκε 1883. Σε αυτή παρουσιάζονται οι οικισμοί του καζά της Γκιουμουλτζίνας (Πίνακας 6), μαζί με πληθυσμιακά στοιχεία, θέτοντας ως κύριο στοιχείο τη μητρική γλώσσα των κατοίκων. Στη μελέτη οι βουλγαρόφωνοι υπερτερούν των ελληνόφωνων ελάχιστα (49,94% ελληνόφωνες οικογένειες και 50,06% βουλγαρόφωνες), με το συγγραφέα να επισημαίνει και να τονίζει τον κίνδυνο στο μέλλον αυτός ο πληθυσμός να αποσπαστεί από τη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου και να περάσει στη δικαιοδοσία της Εξαρχίας.²⁵

Πίνακας 6²⁶

Οι οικισμοί του καζά της Γκιουμουλτζίνας με χριστιανικό πληθυσμό κατά τον Ν. Χατζόπουλο (1883)

<i>Οικισμός</i>	<i>Μητρική γλώσσα</i>	<i>Ελληνικές οικίες</i>	<i>Βουλγαρικές οικίες</i>
Μαρωνεία	Ελληνικά	300	50
Προσκυνητές	Βουλγαρικά		70
Ξυλαγανή	Βουλγαρικά		120
Στρώμη	Βουλγαρικά		20
Διώνη	Βουλγαρικά		65
Ασκηταί	Βουλγαρικά		25
Κόσμιο	Ελληνικά	140	
Κομοτηνή	Ελληνικά-Βουλγαρικά	550	100
Κασσιτέρα	Βουλγαρικά		170
Κίρκη	Ελληνικά	150	
Κίζαρι	Βουλγαρικά		40
Ποντικιά	Βουλγαρικά		190
Μοναστήρι	Βουλγαρικά		100
Ιάσιο	Βουλγαρικά		40
Λοφάριο	Βουλγαρικά		45

²⁴ G. Chasiotis, *L'instruction publique chez les Grecs. Avec statistique et quatre cartes figuratives pour l'année scolaire 1878-1879* (Paris: Ernest Leroux, 1881), 397.

²⁵ Konortas, "Nationalist infiltrations," 83.

²⁶ Ο.π., 84.

Γρατινή	Ελληνικά	100	
Καρυδιά	Βουλγαρικά		35
Πάνδροσος	Βουλγαρικά		30
Ασώματοι	Ελληνικά-Βουλγαρικά	25	20
Σώστης	Βουλγαρικά		35
Μεσούνη	Βουλγαρικά		50
Φατίρ-Γιακάς	Βουλγαρικά		20
Κιρ-Τσιφλίκ	Βουλγαρικά		18
Εβρίνος	Βουλγαρικά		45*
Πελαγία	Βουλγαρικά		*
Αμβροσία	Βουλγαρικά		*

* Ο αριθμός των οικογενειών δηλώνεται συνολικά κάτι που σημαίνει ότι αποτελούσαν γειτονικά τσιφλίκια.

Μια έκθεση για τον πληθυσμό στη μητρόπολη Μαρωνείας (Πίνακας 7) και κατ' επέκταση στον καζά της Γκιουμουλτζίνας θα δημοσιεύσει με το φύλλο του ο *Ανατολικός Αστήρ* στις 22 Ιανουαρίου 1886.²⁷ Σε αυτή, όπως και σε προγενέστερες μελέτες, παρουσιάζεται ο χριστιανικός πληθυσμός του καζά κατανεμημένος σε ελληνόφωνους και βουλγαρόφωνους. Η εικόνα που μας δίνεται από την έκθεση είναι ότι στον καζά το 43% των χριστιανικών οικογενειών ήταν βουλγαρόφωνες και το 57% ελληνόφωνες.

Πίνακας 7²⁸

Οι οικισμοί του καζά της Γκιουμουλτζίνας σύμφωνα με την έκθεση του *Ανατολικού Αστέρος* (1886)

Όνομα οικισμού	Όνομα κατά την έκθεση	Μητρική γλώσσα	Οικογένειες
Κομοτηνή	Γκιουμουλτζίνα	Ελληνικά	700
Κίρκη	Χιρκάς	Ελληνικά	140
Κασσιτέρα	Καλατζή Δερέ	Βουλγαρικά	170
Κιζάριο	Κιζλάρ	Βουλγαρικά	40
Ποντικιά	Σίτσανλη	Βουλγαρικά	190
Μεσούνη	Κιρσάρτο	Βουλγαρικά	20
Φατίρ-Γιακάς	Φατήρ Γιακά	Βουλγαρικά	20
Κιρ-Τσιφλίκ	Κιρτσιφλίκι	Βουλγαρικά	18

²⁷ Ελληνόφωνη εφημερίδα που ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1861.

²⁸ Ψάλτης, *Η Θράκη*, 141.

Εβρίνος	Εβρένκιοι	Βουλγαρικά	45*
Σκάλωμα	Μενιζιέρ	Βουλγαρικά	*
Αμβροσία	Ορτακτσή	Βουλγαρικά	*
Μαρώνεια	Μαρώνεια	Ελληνικά	350
Προσκυνητές	Χατζιλάρι	Βουλγαρικά	70
Ξυλαγανή	Κούσλανλη	Βουλγαρικά	120
Στρώμη	Τσατιρλή	Βουλγαρικά	168
Διώνη	Καραγαζκιοί	Βουλγαρικά	65
Κρωβύλη	Καρακιτζαλ	Βουλγαρικά	60
Ασκηταί	Σοφουλάρ	Βουλγαρικά	25
Κόσμιο	Κουτσουκιοί	Ελληνικά	150

* Ο αριθμός των οικογενειών δηλώνεται συνολικά, κάτι που σημαίνει ότι αποτελούσαν γειτονικά τσιφλίκια.

Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα ενδιαφέρον παρουσιάζει μια άλλη μελέτη, η οποία συντάχθηκε από τον Toma Karayanov, γενικό πρόξενο της Βουλγαρίας στην Αδριανούπολη, και δημοσιεύθηκε το 1903. Η μελέτη του βασίστηκε στα στοιχεία του Salname του 1897 που αφορούσαν τους χριστιανικούς οικισμούς του καζά της Γκιουμουλτζίνας. Σε αυτή ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποτελεί η κατηγοριοποίηση των στοιχείων βάσει της εθνικότητας του πληθυσμών και όχι βάση του θρησκευτικού δόγματος και της γλώσσας. Ο Karayanov κατηγοριοποιεί Έλληνες και Βούλγαρους ανάλογα με το αν ανήκουν δογματικά στο Πατριαρχείο ή στην Εξαρχία και μας παρουσιάζει αριθμούς που αφορούν και άλλες εθνοτικές ομάδες που κατοικούσαν στον καζά εκείνη την περίοδο. Οι κατηγορίες που χρησιμοποιεί στη μελέτη του είναι οι Βούλγαροι εξαρχικοί, Βούλγαροι πατριαρχικοί, Έλληνες πατριαρχικοί, Γκαγκαούζοι (τουρκόφωνοι χριστιανοί που ακολουθούν το Πατριαρχείο), μουσουλμάνοι, μουσουλμάνοι Ρομά, Αρμένιοι και Εβραίοι.²⁹

Συγκλίσεις και αποκλίσεις της μελέτης του Μ. Μελίρρυτου με άλλες μελέτες και απογραφές

Όπως σε όλες τις μη κρατικές μελέτες της περιόδου, έτσι και η μελέτη του Μ. Μελίρρυτου εντάσσεται στο πνεύμα της εποχής, στην παρουσί-

²⁹ Konortas, ό.π., 85.

αση επαρκών δημογραφικών στοιχείων που να πιστοποιούν την παρουσία ισχυρού ελληνικού στοιχείου στην περιοχή του καζά της Γκιουμουλτζίνας. Στη μελέτη του παρουσιάζονται αναλυτικά οι οικισμοί του καζά που περιλάμβαναν χριστιανικό πληθυσμό, χωρίς να γίνεται ιδιαίτερη μνεία γιατί την εθνική συνείδηση που έτρεφαν οι ίδιοι. Η μεθοδολογία συγκέντρωσης δεδομένων είναι περισσότερο εμπειρική. Ως κύριος της περιοχής, επικεντρώνεται στη δική του εμπειρία και τις εικόνες που έχει και υποβοηθείται από στοιχεία που είχε συγκεντρώσει η μητρόπολη Μαρωνείας για τους οικισμούς που βρίσκονταν υπό τη δικαιοδοσία της. Χαρακτηριστικό της μελέτης του Μ. Μελίρρυτου σε αυτό το πλαίσιο αποτελεί όχι μόνο η παρουσίαση αριθμητικών δεδομένων, αλλά πολλές φορές και ποιοτικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού και περιγραφή των τοπίων, όπως και αναφορών στην οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων της περιοχής. Από την άλλη, οι οθωμανικές απογραφές επικεντρώνονται στο συνολικό πληθυσμό του καζά, διαχωρίζοντάς τον ανάλογα με το μιλλέτ που ανήκει, ενώ σε μελέτες όπως του Σινβέτ παρουσιάζεται μια χονδροειδής αριθμητική αναφορά στους Έλληνες της μητρόπολης Μαρωνείας χωρίς περαιτέρω ανάλυση.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που συναντάμε στη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου είναι η αποσιώπηση της μητρικής γλώσσας των κατοίκων σε αρκετούς οικισμούς. Παρότι σε πολλές περιπτώσεις γίνεται αναφορά στη μητρική γλώσσα, σε άλλους οικισμούς αναφέρεται μόνο ότι κατοικούνται από χριστιανούς ορθόδοξους, χωρίς να αναφέρεται κάτι για τη μητρική γλώσσα των κατοίκων. Η τακτική αυτή φαίνεται να είναι ηθελημένη, διότι ο συγγραφέας ήταν γνώστης της περιοχής, γεγονός που εξυπηρετεί απόλυτα και τον κύριο λόγο συγγραφής της μελέτης, να αντικρούσει τα επιχειρήματα της εκκλησιαστικής βουλγαρικής προπαγάνδας στο χώρο της Θράκης. Η τάση αυτή φαίνεται και από τις ποιοτικές αναφορές στους πληθυσμούς. Σε άλλες ελληνόφωνες μελέτες της περιόδου, παρότι εντάσσονται στο ίδιο κλίμα, αναφέρεται η μητρική γλώσσα των οικισμών. Το ίδιο συμβαίνει γενικά και στις οθωμανικές απογραφές, όπου ανάλογα με τη μητρική γλώσσα οι ορθόδοξοι χριστιανοί του καζά κατατάσσονται στο αντίστοιχο μιλλέτ, ελληνικό ή βουλγαρικό, χωρίς να εξετάζεται η εθνική συνείδηση που μπορεί να είχαν δομήσει οι κάτοικοι του οικισμού. Εξαιρεση αποτελεί η μελέτη του Karayanov, όπου έχουμε διαχωρισμό, ειδικά του βουλγαρόφωνου στοιχείου, σε πατριαρχικούς και εξαρχικούς.

Στη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου, αλλά και σε άλλες μελέτες, τα στοιχεία δίνονται με αριθμό οικογενειών (οικιών). Γίνεται φανερό λοιπόν ότι είναι αδύνατον να γίνουν υποθέσεις για το συνολικό αριθμό των κατοίκων στην περιοχή κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Από την άλλη, οι επίσημες οθωμανικές απογραφές μετά το 1875 προσφέρουν συνολικά αριθμητικά δεδομένα του πληθυσμού του καζά, αλλά και εδώ πρέπει να ληφθούν υπόψη οι δυσκολίες της εποχής και η έλλειψη επιστημονικής κατάρτισης για τη διεξαγωγή απογραφής, κάτι που τις καθιστά αναξιόπιστες ως ένα σημείο. Παρ' όλα αυτά, και οι μελέτες και οι απογραφές της εποχής μπορούν να μας δώσουν μια εικόνα της περιόδου όσον αφορά τον πληθυσμό του καζά. Κοιτώντας τα στοιχεία των μελετών και των απογραφών ποσοστιαία (Πίνακας 8), διαπιστώνεται μια μοιρασμένη εικόνα του χριστιανικού πληθυσμού σε ελληνόφωνους και βουλγαρόφωνους. Πότε παρουσιάζεται το ελληνόφωνο στοιχείο να προηγείται με βραχεία διαφορά και πότε το βουλγαρόφωνο. Η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στις δύο πληθυσμιακές ομάδες υπάρχει στην οθωμανική απογραφή του 1881/1893, όπου η πλειοψηφία παρουσιάζεται να είναι βουλγαρόφωνη.

Πίνακας 8

	<i>Ελληνόφωνοι</i>	<i>Βουλγαρόφωνοι</i>
Μ. Μελίρρυτος (1871)	52,1%	47,9%
Ν. Χατζόπουλος (1883)	49,55%	50,45%
<i>Ανατολικός Αστήρ</i> (1886)	57%	43%
Οθωμανική απογραφή (1881/1893)	41,63%	58,37%

Άλλο στοιχείο που εντοπίζεται στο έργο του Μ. Μελίρρυτου, αλλά και στις υπόλοιπες μελέτες, είναι η μη παρουσίαση των μουσουλμάνων και των υπόλοιπων πληθυσμιακών ομάδων που κατοικούσαν στον καζά, δηλαδή της πλειοψηφίας των κατοίκων. Ειδικά ο μουσουλμανικός πληθυσμός αποτελούσε τη συντριπτική πλειονότητα του καζά της Γκιουμουλτζίνας. Στην απογραφή του 1831 φαίνεται να ξεπερνά το 80% του συνολικού πληθυσμού, ενώ 50 χρόνια αργότερα ο μουσουλμανικός πληθυσμός στον καζά αγγίζει το 84% του συνολικού. Σε πολλές περιπτώσεις ο μουσουλμανικός πληθυσμός δεν ήταν τουρκόφωνος,

αλλά σλαβόφωνος και αλβανόφωνος. Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει μνεία και στις πληθυσμιακές ανακατατάξεις του μουσουλμανικού πληθυσμού στη Θράκη, που προκλήθηκαν κυρίως από τις πολεμικές αναμετρήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μετανάστευση περίπου 2.500.000 μουσουλμάνων από τον Καύκασο, κατά την περίοδο 1859-1914 με προορισμό την οθωμανική επικράτεια, με μεγάλο αριθμό από αυτούς να εγκαθίσταται στη Θράκη.³⁰ Στη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου υπάρχει νύξη για άλλες πληθυσμιακές ομάδες για την πόλη της Κομοτηνής, όπου αναφέρονται Αρμένιοι, Εβραίοι και Ρομά, και για τον οικισμό Χατζιλάρι (Προσκυνητές), όπου εντός της χριστιανικής πλειοψηφίας εντάσσεται και ένα μικρό ποσοστό μουσουλμάνων. Περισσότερες κατηγορίες πληθυσμιακών ομάδων παρουσιάζονται κυρίως στη μελέτη του Τ. Karayanov (1903).

Ένα πρόβλημα που προκύπτει επίσης από τη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου είναι ο πληθυσμός στα τσιφλίκια. Στη μελέτη αναφέρονται ως οικισμοί δύο τσιφλίκια, ο Φατίρ-Γιακάς και το Κιρ-Τσιφλίκ, για τη φύση των οποίων μαθαίνουμε από μεταγενέστερες μελέτες. Το Εβρενκίοι (Εβρίνος), το Δενιζλερ (Πελαγία) και το Όρτατζι (Αμβροσία) παρουσιάζονται ως τσιφλίκια τα οποία κατοικούνται από χριστιανικό πληθυσμό. Σε μελέτες, όπως αυτή του *Ανατολικού Αστέρα*, προστίθεται και το Μενιζλέρ (Σκάλωμα). Το πρόβλημα που προκύπτει είναι κατά πόσο αυτά τα τσιφλίκια κατοικούνταν από μόνιμο πληθυσμό και όχι από εποχικούς επίμορτους καλλιεργητές. Κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται ούτε στη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου ούτε σε κάποια άλλη μελέτη, παρά το γεγονός ότι κάποια από αυτά τα τσιφλίκια μετασηματίστηκαν σε οικισμούς, κάτι που ίσως να δηλώνει ότι είχαν μόνιμα εγκατεστημένο πληθυσμό.

Συμπερασματικά, το έργο του Μ. Μελίρρυτου *Περιγραφή Ιστορική και Γεωγραφική υπ' εκκλησιαστικήν έποψιν της θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας* αποτελεί μια χρήσιμη απεικόνιση της περιοχής του καζά Γκιουμουλτζίνας κατά την περίοδο του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα. Η περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος, η παρουσίαση των οικονομικών δραστηριοτήτων και, ακόμα, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των πληθυσμών που κατοικούσαν κατά την περίοδο εκείνη στην περιοχή

³⁰ Karpat, *ό.π.*, 70.

προσφέρουν μια ικανοποιητική εικόνα της περιοχής. Σίγουρα τα στατιστικά στοιχεία δεν μπορούν να εξακριβωθούν με βεβαιότητα ούτε η προέλευσή τους αποτελεί προϊόν επιστημονικής εργασίας. Παρ' όλα αυτά, μπορούν να αξιολογηθούν σε σύγκριση με οθωμανικές απογραφές και άλλες μελέτες της περιόδου ώστε να αποτελέσουν ένα εργαλείο συμπερασμάτων για το μελετητή της περιόδου.

Ο καζάς της Γκιουμουλτζίνας και οι χριστιανικοί οικισμοί όπως αποτυπώνονται στη μελέτη του Μ. Μελίρρυτου. Με γαλάζιο χρώμα είναι οι οικισμοί με ελληνόφωνο πληθυσμό και με πράσινο οι οικισμοί με βουλγαρόφωνο πληθυσμό.

